

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Педагогічний факультет
Кафедра теорії та методик початкової освіти

Дипломна робота
магістра

з теми «**КОМУНІКАТИВНИЙ АСПЕКТ ВИВЧЕННЯ ГРАМАТИКИ
В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ**»

Виконала: здобувачка другого
(магістерського) рівня вищої освіти
PO1-M22 групи
спеціальності 013 Початкова освіта
Куца Мирослава Михайлівна

Керівник:
Гудима Наталія Василівна,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та методик
початкової освіти

Рецензент:
Ватаманюк Галина Петрівна,
кандидат педагогічних наук, доцент,
старший викладач кафедри
теорії та методик дошкільної освіти

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ	9
1.1. Зміст понять «комунікація», «комунікативна компетентність», «комунікативна компетенція»	9
1.2. Граматика як розділ українського мовознавства	19
1.3. Дидактичні засоби формування комунікативної компетентності в початковій школі.....	25
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИКА ЗАСТОСУВАННЯ КОМПЕТЕНТНІСНОГО ПІДХОДУ ДО УРОКІВ ВИВЧЕННЯ ГРАМАТИКИ В 2 КЛАСІ	40
2.1. Програмові вимоги до розділу «Граматика».....	40
2.2. Аналіз підручника з української мови щодо реалізації компетентнісно-комунікативного підходу	46
2.3. Організація і зміст експериментального дослідження, аналіз його ефективності	56
ВИСНОВКИ	72
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	74
ДОДАТКИ	81

ВСТУП

Одним із важливих стратегічних завдань, яке зазначено в національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті, Концепції «Нова українська школа», є створення сприятливих умов для формування освіченої людини, творчої особистості громадянина, реалізації та самореалізації його природних здібностей і можливостей в освітньому процесі. Формування такої активної особистості можливе лише за умов діяльнісної поведінки особистості під час навчання і виховання. Оскільки людина розвивається в соціумі, не може жити без спілкування з іншими, основною формою її діяльності є комунікативна і як спосіб повноцінного життя в суспільстві, і як засіб реалізації інших суспільних життєдіяльних ролей та функцій. Успіх мовної діяльності залежить від придбаних здібностей мовленнєвої особистості, її комунікативної компетентності.

Сформуванню такої людини неможливо без оволодіння мовою як засобом спілкування, пізнання, самоствердження в житті, творчого самовираження. На підставі цього, лінгвістичні відомості в процесі навчання молодших школярів розглядаються не лише самостійним предметом вивчення, а й засобом та умовою розвитку мислення, творчих здібностей учнів, формування комунікативної компетентності, виховання на засадах гуманізму і демократизму.

Функціональний підхід до шкільного мовного курсу передбачає те, що робота над мовною теорією, формуванням знань про мову підпорядковується інтересам комунікативного розвитку учнів, від якого значною мірою залежить успішність процесу формування особистості. Адже мовлення – основа і результат розумової діяльності, найважливіший засіб комунікації, вираження ментальних рис. Воно служить своєрідним ключем пізнавальної діяльності і, за висловленням М. Жинкіна, є «каналом розвитку інтелекту». Логічне, чітке, образне усне й писемне мовлення учня – показник його розумового розвитку.

Головна мета навчання української мови полягає у формуванні в учнів комунікативної компетентності, базовою основою якої є комунікативні уміння, сформовані на основі мовних знань і навичок.

Розвиток комунікативної компетентності залежить від соціально-культурних і соціолінгвістичних знань, умінь і навичок, які забезпечують входження особистості в інший соціум і сприяють її соціалізації в новому суспільстві. Головною метою будь-якої системи освіти є розвиток особистості учня. Навчання виступає основою та засобом психічного і загалом особистісного розвитку людини.

Формування комунікативно-мовленнєвих умінь – одна з основних проблем сучасної методики навчання української мови, оскільки відсутність належної кореляції між теоретичними знаннями і практичними мовленнєвими вміннями позначається на кількісних і якісних характеристиках мовлення, породжує різного типу мовленнєві помилки й недоліки. З метою запобігання їм, окрім опанування теорії мови, школярів необхідно вчити орієнтуватися в конкретній мовленнєвій ситуації, відповідно до цього добирати зміст та мовні засоби для вираження думки, володіти правилами мовленнєвої поведінки в різних умовах спілкування.

Сучасна школа потребує вдосконалення методики та методичного процесу формування комунікативно-мовленнєвих умінь, оскільки сучасні програмові вимоги спрямовані на вдосконалення національної системи освіти, збереження культурної спадщини українського народу, зокрема української мови. Особливої значущості набуває своєчасно організована робота щодо формування комунікативних умінь, яка є міцним підґрунтям для подальшого успішного читання, навчання і письма дітей у школі. Як відомо, знання з граматики збагачують мовлення в морфологічному й синтаксичному аспектах, і особливо велике значення вони мають для упорядкування мовлення, усунення мовленнєвих недоліків, які порушують граматичні норми літературної мови.

Чимало наукових досліджень присвячено пошуку дидактичних шляхів розвитку мовлення, комунікативних умінь школярів різного віку в процесі

вивчення психології і педагогіки (Б. Чабанський, Л. Виготський, Т. Гальперін, О. Савченко та ін.).

Питанням розвитку мовлення школярів приділило уваги багато мовознавців, психологів і методистів (О. Леонтьєв, В. Мухіна, Г. Ушакова, В. Бадер, Л. Варзацька, М. Львов і ін.). Науковці розглядають розвиток мовлення з педагогічної точки зору, їх цікавлять труднощі, що виникають під час оволодіння мовленням учнями, педагогічні умови і засоби впливу на процес формування педагогічних навичок школярів. Спираючись на відомості методичної науки, а також психолінгвістики, методисти розробляють питання про те, чому і як треба вчити дітей, щоб вони могли повноцінно спілкуватися.

Проблема розвитку мовлення молодших школярів, формування й удосконалення комунікативно-мовленнєвих умінь – одне з основних завдань учителя початкових класів.

Комунікативно-мовленнєві уміння – вміння, необхідні для ефективного здійснення мовленнєвої діяльності в умовах міжособистісної взаємодії, тобто в різних ситуаціях спілкування: з різною метою, у різних умовах, з різними співрозмовниками.

Ознайомлення дитини з одиницями мови, накопичення мовних засобів є, безперечно, важливим завданням, але не відіграє самостійної ролі в комунікативній діяльності дитини, оскільки не вчить способам використання мовних засобів у процесі мовленнєвої діяльності. Відсутність сформованих мовленнєвих навичок не дає змоги школярам вільно оперувати мовними засобами для продукування зв'язних висловлювань.

Актуальність нашого дослідження, з огляду на сказане, спричинена необхідністю вдосконалення методики та методичного забезпечення процесу формування комунікативних умінь під час вивчення граматики в початковій школі. Безпосередньо формуванню навичок мовленнєвої готовності, як компонента комунікативної компетентності, за всіма аспектами приділяється недостатньо уваги, хоча саме роки навчання в початковій школі є періодом активного мовленнєвого зростання.

Окрім цього, проблема оволодіння учнями початкових класів комунікативними вміннями набуває соціального значення. Недостатнє теоретико-практичне висвітлення цієї проблеми і визначили тему нашого дослідження.

Мета кваліфікаційної роботи – розробити та обґрунтувати доцільність застосування експериментальної методики з формування комунікативно-мовленнєвих умінь у процесі навчання учнів початкових класів граматики.

На основі мети ставимо у роботі такі **завдання**:

- обґрунтувати зміст понять «комунікація», «комунікативна компетентність» та «комунікативна компетенція»;
- проаналізувати граматику як розділ українського мовознавства;
- виокремити дидактичні засоби формування комунікативної компетентності в початковій школі;
- визначити програмові вимоги до вивчення граматичних тем у початковій школі;
- проаналізувати підручники з української мови щодо реалізації в них компетентісно-комунікативного підходу;
- укласти систему завдань для формувального дослідження, експериментально перевірити ефективність запропонованої методики.

Об’єкт дослідження: процес формування комунікативно-мовленнєвих умінь учнів початкових класів під час вивчення граматики.

Предмет дослідження: методика формування в молодших школярів комунікативно-мовленнєвих умінь та навичок під час вивчення граматики.

Гіпотеза дослідження: методично обґрунтована та грамотно дібрана система завдань із граматики української мови забезпечить високий мовний рівень навчальних досягнень учнів, сприятиме формуванню комунікативної компетентності.

Методи дослідження: аналіз, порівняння, синтез, спостереження, анкетування, дослідження, систематизація, класифікація та узагальнення

теоретичних відомостей, представлених у педагогічній та методичній літературі, вивчення та узагальнення передового педагогічного досвіду.

Організація дослідження. Експериментальне дослідження проводилось на базі Остап'ївської загальноосвітньої школи I-III ступенів Скалатської міської ради Тернопільської області.

Теоретичне значення наукової роботи полягає у визначенні граматичних особливостей української мови; описі визначальних особливостей формування комунікативної компетентності учнів початкової школи.

Практичне значення дослідження зумовлене тим, що його результати можуть бути застосовані під час проведення уроків з української мови під час вивчення граматичних тем зокрема, української мови загалом у початковій школі.

Апробація роботи. Основні положення і результати представлено на низці міжнародних, всеукраїнських і регіональних конференціях; експериментальному дослідженні на базі закладу освіти та обговорено на засіданнях кафедри теорії та методик початкової освіти Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (2022-2023 н.р. і 2023-2024 н.р.).

Опубліковано наукову статтю «Дидактичні засоби формування комунікативної компетентності в початковій школі» у збірнику наукових праць студентів і магістрантів педагогічного факультету К-ПНУ (Випуск XIX. 2023. С. 218-222).

Структура та обсяг кваліфікаційної роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків та списку використаних джерел.

У **вступі** обґрунтовано вибір теми, її актуальність, вказано мету, предмет, об'єкт, завдання, методи дослідження; висвітлено новизну, теоретичну та практичну цінність проведеного дослідження.

Перший розділ присвячено аналізу основних граматичних термінів української мови, змісту поняття «комунікативна компетентність»,

дидактичних засобів формування комунікативної компетентності учнів початкової школи.

Другий розділ становить теоретико-практичний аналіз програми та підручника з української мови для 2 класу щодо вивчення граматичних тем, реалізації компетентнісно-комунікативного підходу; добірку вправ та завдань з формування комунікативної компетентності учнів початкової школи.

У **висновках** подано основні положення формування комунікативної компетентності учнів 2 класу під час вивчення граматичних тем.

ВИСНОВКИ

Формування комунікативно-мовленнєвих умінь – одна з основних проблем сучасної методики навчання мови, оскільки недостатня увага до цього питання може призвести до різного типу мовленнєвих помилок й недоліків. З метою запобігання їм, окрім опанування теорії мови, школярів необхідно вчити орієнтуватися в конкретній мовленнєвій ситуації, відповідно до цього добирати зміст та мовні засоби для вираження думки, володіти правилами мовленнєвої поведінки в різних умовах спілкування.

Узагальнюючи результати дослідження, можна зробити такі висновки:

- Ознайомлення дитини з одиницями мови, накопичення мовних засобів є, безперечно, важливим завданням, але не відіграє самостійної ролі в комунікативній діяльності дитини, оскільки не вчить способам використання мовних засобів у процесі мовленнєвої діяльності. Відсутність сформованих мовленнєвих навичок не дає змоги школярам вільно оперувати мовними засобами для продукування зв'язних висловлювань, не створює умов для розвитку комунікативних умінь молодших школярів.

- Формувати мовно-мовленнєву особистість учнів 2 класу – означає озброїти їх мінімумом лінгвістичних відомостей про мову і мовлення, про мовні засоби спілкування; сформувати елементарні комунікативні уміння, які б дозволили висловлюватись в типових для певного віку комунікативних мовленнєвих ситуаціях.

- Ефективність формування комунікативної компетентності молодших школярів буде значно вищою, якщо застосовувати різноманітні інтерактивні технології. Завдяки ефекту новизни та оригінальності інтерактивної роботи, за умови правильної її організації зростає цікавість до процесу навчання, учні привчаються до ефективної роботи в колективі, зокрема культури дискусії, вміння приймати спільні рішення, спілкуватись, доповідати. Адже вони суттєво підвищують ефективність викладання, наочно демонструють переваги особистісно орієнтованого навчання, дають змогу вчителю підвищити інтерес

учнів до предметів, залучити до активної форми роботи на уроці як сильних учнів, так і тих, кому навчання дається важче.

- Використання ігрових технологій на уроках української мови забезпечує формування комунікативних мовленнєвих умінь, поживляє пізнавальні можливості учнів, створює ситуацію успіху. Уроки з елементами гри сприяють розвитку думки, мислення, мовлення й характеризуються активністю, динамічністю, емоційністю, колективністю, змагальністю.

- Для формування комунікативних умінь важливо використовувати народну творчість. Можна практикувати на кожному уроці української мови «хвилинки народної мудрості», під час яких учні пояснюють зміст народних повчань і дають власні коментарі. Таким чином формується духовний світ учнів і збагачується їхній словниковий запас.

- У формуванні комунікативно-мовленнєвих умінь ефективними є різноманітні методи й форми навчання (робота в парах і невеликих групах), важливою є увага вчителя до дитячого мовлення.

- Запропонована система вправ в підручнику спрямована на формування комунікативної компетентності в молодших школярів, але недостатньо використовувати лише підручник. Цілеспрямоване навчання і доцільно укладена система вправ за умови систематичної навчально-тренувальної роботи може забезпечити необхідне формування і розвиток мовленнєво-комунікативних умінь.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алілуйко Н. Мандрівка сторінками Букваря. *Початкова школа*. 2017. №9. С.11-14.
2. Арсентьева Г. О. Порівняльний аналіз комунікації і спілкування. Актуальні проблеми філософії та соціології. Херсон : Гельветика, 2005. С. 11–14.
3. Бадер В. Розвиток зв'язного мовлення школярів. *Рідна школа*. 1999. № 11 С. 60–62.
4. Барташніков О. Ігри для початкового навчання англійської мови. Тернопіль, 2001. 165 с.
5. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики. Київ : Академія, 2004. 344 с.
6. Безпояско О. К. Граматика української мови. Морфологія. Київ : Либідь, 1993. 334 с.
7. Бибик С. П. Словник іншомовних слів. Тлумачення, словотворення та слововживання: близько 35000 слів і словосполучень. Харків : Фоліо, 2005. 623 с.
8. Большакова І. О. Навчання грамоти. 1 клас. Навчальний зошит: У 4 ч. Ч. 1 / І. О. Большакова, М. С. Пристінська. Харків: Вид-во «Ранок», 2017. 48 с.
9. Вашуленко М. С. Українська мова і мовлення в початковій школі : [метод. посіб.]. Київ : Освіта, 2006. 268 с.
10. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис. Київ : Либідь, 1993. 368 с.
11. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматика української мови. Київ : Пульсари, 2004. 398 с.
12. Глазова О. Навчання діалогічного мовлення. *Дивослово*. 2003. № 1. С. 31–33.
13. Гудима Н. Мовленнева майстерність учителя початкової школи у світлі ідей Івана Огієнка та в умовах НУШ. *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта* :

наук. зб. Сер. філол. / редкол.: Л. Марчук (голов. ред.), О. Рарицький (відп. ред.) та ін. Вип 16. К-П : КПНУ ім. І. Огієнка, 2019. С. 155-161.

14. Горпинич В. О. Морфологія української мови. Київ : Академія, 2004. 335 с.

15. Дика Н. М. Формування граматичних понять з морфології української мови учнів основної школи. *Проблеми державного будівництва в Україні*. 2013. № 21. С. 146–152.

16. Державний стандарт початкової освіти, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018р.

17. Дибський С. Н. Технології, методи, прийоми. *Завучу. Усе для роботи*. 2012. № 15/16. С. 31–38.

18. Джеджелей О., Ємець А., Коваленко О. Шляхи реалізації завдань особистісно орієнтованого навчання молодших школярів. *Початкова школа*. №37. 2003. С. 10–12.

19. Дорошенко С. І. Загальне мовознавство. Київ : Центр навчальної літератури, 2003. 283 с.

20. Єрмаков І. Феномен компетентісно спрямованої освіти. *Школа. Інформаційно-методичний журнал*. 2006. № 4. С. 5–7.

21. Загнітко А. П. Система і структура морфологічних категорій сучасної української мови (проблеми теорії). Київ : Інститут системних досліджень освіти, 1993. 343 с.

22. Зайченко І. В. Педагогіка. Київ : Ліра-К, 2016. 608 с.

23. Захарійчук М. Д. Українська мова : [підруч. для 2 кл. загальноосвітн. навч. закл. з навч. укр. мовою]. Київ : Грамота, 2018. 176 с.

24. Зимульдінова А., Гірняк С. Дидактичні особливості розвитку зв'язного мовлення шестирічних першокласників. *Початкова школа*. 2011. № 3. С. 9–11.

25. Зимульдінова А. С. Розвиток зв'язного мовлення як об'єкт теоретичного аналізу. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції „Підготовка майбутніх учителів початкових класів до педагогічної діяльності

на основі змісту освіти і сучасних педагогічних технологій". Дрогобич, 2004. С. 15–20.

26. Ізюменко Р. В. Переваги використання методу проектів на уроках в умовах упровадження в освіту особистісно орієнтованого навчання. *Українська мова та література*. 2010. № 16/18. С. 35–40.

27. Ільченко О. Особистісно орієнтована освіта і технологізованість знань учнів початкової школи. *Початкова методика*. 2000. № 5 (31). С. 84–87.

28. Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід : методичний посібник / [авт.-уклад. О. Пометун, Л. Пироженко]. Київ : АПН, 2002. 136 с.

29. Канищенко А. П., Ткачук Г.О., Дорош Г.О. Розвиток пізнавальної активності молодших школярів у роботі над вивченням дієслова: навч.-метод. посібник. Київ : Промінь, 2010.

30. Киричок І.І. Педагогічні умови формування лінгвістичної компетенції молодших школярів на уроках української мови. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Випуск 81. 2021. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи. С. 103-108.

31. Ковалевська Т. Ю. Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування. Одеса : Астропринт, 2001. 344 с.

32. Коваль В. Комунікативна компетенція як одне з ключових понять лінгводидактики. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2012. № 5.

33. Коберник Г. Інтерактивні технології навчання – ефективний засіб формування основ життєвої компетентності молодшого школяра на уроці. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. 2008. № 24. С. 48–55.

34. Колодцько Т. М. Формування соціокультурної компетенції майбутніх учителів іноземних мов у вищих педагогічних навчальних закладах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 Теорія і методика професійної освіти. Київ, 2005. 24 с.

35. Корнійчук І. Складові майстерності вчителя на уроках читання в початкових класах. *Освітнянин*. 2002. №2. С. 8–12.

36. Костусяк Н. Морфологічні та семантичні відмінки сучасної української лінгвістичної мови. *Українська мова*. 2013. № 4 (48). С. 45–47.
37. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства: [підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти]. Київ : Академія, 2002. 368 с.
38. Кочерган М. П. Загальне мовознавство : [підручник]. Київ : Академія, 2010. 464 с.
39. Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови. Морфологія. Вінниця : Поділля–2000, 2003. 464 с.
40. Лещенко Г.П., Іванова Л.І. Комунікативні завдання на уроках мови. 4 клас. Київ : Шк. світ, 2009. 128 с.
41. Луцюк Н. С., Собчук О. М. Інформаційні технології особистісно зорієнтованого навчання в сучасній школі. *Пед. пошук*. 2012. № 4. С. 22–26.
42. Максименко Н. Формування комунікативно-мовленнєвої компетентності в учнів початкової школи на уроках української мови. *Рідне слово в етнокультурному вимірі*. 2015. С. 487–492.
43. Мартіна О. В. Граматична правильність як основа формування мовної особистості молодших школярів. *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта*. Серія : Філологічна. 2016. Вип. 13. С. 308–313.
44. Мартіна О. В. Формування культури мовлення молодших школярів на уроках рідної мови. *Збірник наукових праць*. 2011. № 7. С. 161–166.
45. Медушевський А. П. Викладання фонетики і граматики української мови в восьмирічній школі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук. Київ, 1964. 33 с.
46. Мелешко Л. В. Навчальна гра як засіб розвитку комунікативних здібностей учнів на уроках української мови. *ЖДУ ім. І. Франка*. 2014. № 12. С. 150–158.
47. Методика навчання каліграфії в сучасній початковій: навчальний посібник для вчителів початкових класів. / Н.В. Боднар, О.Ю. Прищепя. За ред. В.А. Трунової. Харків : «Ранок», 2017. 464 с.

48. Методика навчання української мови в початковій школі : [навч.-метод. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / за наук. ред. М. С. Вашуленка]. Київ : Літера ЛТД, 2010. 364 с.

49. Методика навчання мовно-літературної освітньої галузі (українська мова): методичні рекомендації / О.І.Костащук. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю.Федьковича, 2023.

50. Мойсеюк Н.Є. Педагогіка: [навчальний посібник]. Київ : КДНК, 2001. 608 с.

51. Навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів 1-4 класи. URL : <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-pochatkovoyi-shkoli>.

52. Навчальні програми для 1-4 класів. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednyaosvita/navchalni-programi-dlya-pochatkovoyi-shkoli>.

<https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2017/09/Navchannya-gramoty-1klas-Navchalnyj-zoshyt.pdf>

53. Нова українська школа. URL: <http://nus.org.ua/>.

54. Олійник І. М. Розвиток зв'язного мовлення молодших школярів. Рівне, 2010. 164 с.

55. Онищук В. О. Типи, структура і методика уроку в школі. Київ, 1973.

56. Омельчук С. Формування мовленнєво-комунікативних умінь на синтаксичній основі. Дивослово. 2004. № 8. С. 26–29.

57. Омельчук С. Формування мовленнєво-комунікативних умінь у процесі вивчення синтаксису. Дивослово. 2006. № 9. С. 2–5.

58. Організація освітнього процесу в початковій школі: Методичні рекомендації. Орієнтовні календарно-тематичні плани. 3 клас. Харків : Вид.-во «Ранок», 2020. 144 с.

59. Офіційний сайт журналу «Початкова школа». URL: <http://pochatkova-shkola.net/journal.htm>

60. Плющ М. Я. Граматика української мови: У 2 ч. Ч. 1. Морфеміка. Словотвір. Морфологія: [підручник]. Київ : Вища шк., 2005. 286 с.
61. Пономарьова К. Засвоєння орфограм на уроках української мови в 3 класі. *Початкова школа*. 2017. №4. С.44-47.
62. Пономарьова К. Особливості навчання української мови в 3 класі. *Початкова школа*. 2020. №9. С.1-7.
63. Прокопчук Т. В. Педагогічна рада й особистісно орієнтоване навчання. *Завучу. Усе для роботи*. 2010. № 8. С. 21–27.
64. Романюк І. В. Вербальні та невербальні складники діалогічного мовлення мовців (на матеріалі прозових творів І. Нечуя-Левицького). Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. С. 70–76.
65. Ростікус Н. П. Ситуативні вправи як засіб формування навичок діалогічного спілкування молодших школярів. URL : http://www.divovo.in.ua/pars_docs/refs/20/19003/19003.pdf.
66. Савченко О. Я. Урок у початкових класах Київ : Освіта, 1993. 224 с.
67. Сафарян С. Теорія та практика особистісно орієнтованого навчання. *Українська мова в сучасній школі*. 2012. № 2. С. 19–23.
68. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми. Київ : Довкілля, 2008. 712 с.
69. Словник-довідник з української лінгводидактики : навч. посіб. / [кол. авторів за ред. М. Пентилюк]. Київ : Ленвіт, 2003. 149 с.
70. Словник української мови : В 11-ти т. / За ред І. К. Білодід. Київ : Наукова думка, 1973. Т.4. 840 с.
71. Сорока Г. І. Особистісні технології орієнтованої освіти. Харків : Гуманитар. центр, 2001. 160 с.
72. Стеценко Н.М. Комунікативна компетентність як складова професійної підготовки сучасного фахівця. Педагогічний альманах : зб. наук. праць / редкол. В.В.Кузьменко та ін. Херсон : КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2016. Випуск 29. С. 185–191.

73. Тараненко О. Лінгвістичні проблеми української термінології на сучасному етапі. Українська термінологія і сучасність : [матеріали II Всеукр. наук. конф.]. Київ, 1997. С. 3–9.

74. Топузов О. Теоретико-методичні засади особистісно орієнтованого навчання. *Рідна школа*. 2012. № 1/2. С. 13–17.

75. Тлумачний словник основних філософських термінів. Львів : Вид-во Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2009. 264 с.

76. Хлебнікова Т. М. Упровадження особистісно зорієнтованого навчання у навчально-виховний процес загальноосвітнього навчального закладу. *Управління школою*. 2012. № 28/30. С. 41–45.

77. Храброва В. Персоніфікація як засіб підвищення ефективності особистісно орієнтованого навчання : деякі прийоми створення мотиву до навчання в методиці опанування „наскрізних” тем. Українська мова в початкових школах України. 2008. № 3. С. 13–16.

78. Чабайовська М., Шароварко С. Особистісно орієнтований підхід у навчанні молодших школярів української мови. *Початкова школа*. 2011. № 11. С. 4–6.

79. Шелехова Г. Т. Формування в школярів умінь сприймати усне і писемне мовлення. *Українська мова і література в школі*. 2003. № 4. С. 7–11.

80. Якименко Н. Невербальні засоби ділового спілкування. *Дивослово*. 2003. С. 42–45.

81. Янко Н.О., Якунько О.В. Принципи реалізації функціонально-стилістичного підходу в процесі вивчення граматичного матеріалу в початковій школі. *Молодий вчений*. 2018. № 2.1 (54.1). С. 149-153.

82. Яременко В., Сліпушко О. Новий тлумачний словник української мови. Київ : АКОНІТ, 1999. 912 с.

83. Ярошевич І. А. Українська морфологічна термінологія ХХ – початку ХХІ ст. : [монографія]. Київ : КНЕУ, 2010. 195 с.